

ÁJINIYAZ QOSIBAY ULINIŇ "YIGITLER" QOSIĖINIŇ FILOLOGIYALIQ ANALIZI HÁM STILISTIK ÓZGESHELIKLERI

Haytboyeva Dilrabo Erkaboy qizi.

Navoiy Davlat Universiteti

Tillar fakulteti Qoraqalpoq tili va adabiyoti ta'lim yonalishi

2-kurs 201-OQT guruh talabasi

Annotatsiya: Bul ilimiy maqala XIX ásir qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń kórnekli wákili Ájiniyaz Qosıbay ulı (Ziywar) dóretiwshiligindegi "Yigitler" qosıǵınıń filologiyalıq hám stilistik qásiyetlerin úyreniwge baǵıshlanǵan. Maqalada shayırdıń til qollanıw sheberligi, leksika-semantikalıq dúzilisi hám kórkemlew quralları analiz etiledi. Ájiniyazdın "Yigitler" qosıǵı arqalı xalıqtın sol dáwirdegi sociallıq-ruwxıy turmısı, etikalıq normaları hám jastar tárbiyası haqqındaǵı filosofiyalıq kózqarasları ashıp beriledi.

Tayanış sózler: ájiniyaz qosıbay ulı, yigitler qosıǵı, filologiyalıq analiz, stilistika, leksika, qaraqalpaq klassik ádebiyatı, kórkemlew quralları, didaktika, lirikalıq qaharman.

Kirisiw

XIX ásir qaraqalpaq xalqınıń tariyxında hám mádeniy turmısında júdá quramalı hám qarama-qarsılıqlı dáwir retinde iz qaldırdı. Bul dáwirde xalıq basına túsken sociallıq teńsizlikler hám kerekli ózgerisler ádebiyatta óziniń kórkem sáwleleniwini taptı. Usı ádebiy processtın eń joqarı shıńında turǵan tulǵalardan biri — Ájiniyaz Qosıbay ulı bolıp tabıladı [2, 15 b.]. Ájiniyaz óziniń tereń filosofiyalıq oyları hám tásirsheń poeziyası menen qaraqalpaq ádebiyatın jańa bir estetik basqıshqa kóterdi.

Ájiniyazdın "Yigitler" qosıǵı — bul shayırdın insannın qádir-qımbatı, jámiyettegi ornı hám jastardın ruwxıy qıyapatı haqqındaǵı kózqaraslarınıń jıyındısı. Filologiyalıq kózqarastan qaraǵanda, bul qosıq qaraqalpaq tiliniń bay leksikalıq imkaniyatların hám shıǵıs klassik poeziyasınıń tásirin ózinde jámlegen kórkem tekst bolıp tabıladı [3, 42 b.]. Shayırdın stilinde ushırasatuǵın kórkemlew quralları

oqıwshıǵa estetik zavıq beriw menen birge, onı tereń filosofıyalıq oylanıwlarǵa da jitekleydi.

Ádebiyatlar analizi

Ájiniyaz Qosıbay ulı dóretiwshiligi qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde bir neshe on jıllıqlar dawamında izertlenip kelinmekte. Shayırdın miyraslarınıń 1925-jılı Tashkentte basılıp shıqqan "Egedeler sawatı" kitabında shayırdın "Bozataw" poemasınıń bir bólimi beriliwi menen baslanadı [5, 8 b.]. Shayırdın ómiri hám dóretiwshiligi haqqında dáslepki ilimiy pikirler Q. Ayımbetov tárepinen bildirilip, xalıq danalılıǵınıń shayırdın poeziyasına tásiiri úyrenildi [1, 102 b.].

1980-jıllarda B. Qálimbetovtıń "Ájiniyaz lirikası" miyneti shayırdın lirikalıq qaharmanı hám qosıq tili boyınsha alıp barılǵan eń irili izertlewlerden biri retinde tán alındı [7, 34 b.]. Sonday-aq, shayırdın kórkemlik dúnyasın hám poetikasın úyreniwde Á. Paxratdinovtıń miynetleri úlken áhmiyetke iye.

Metodika

Bul izertlewde Ájiniyazdıń "Yigitler" qosıǵın filologiyalıq hám stilistik analiz qılıwda bir neshe ilimiy metodlar kompleksi qollanıldı. Tiykargı metod retinde deskriptiv (súretlew) metod paydalanılıp, teksttegi til birlikleriniń qollanılıwı hám olardıń kontekstual mánileri anıqlandı.

Izertlew barysında tómendegi stilistik analiz dárejeleri qamtıp alındı:

1. Leksikalıq dáreje: Shayırdın sóz qollanıw sheberligi, arab-parsı kirme sózleri hám qaraqalpaq ádebiy tiliniń turaqlı dizbekleriniń (frazelogizmlerdiń) transformatsiyası analiz etildi.

2. Semantikalıq dáreje: Sózlerdiń turaqlı mánileri menen shayırdın janlandırǵan kórkem mánileri arasındaǵı baylanıslar úyrenildi. Ásirese, "yigit" túsiniginiń kamil insan ideali retindegi semantikalıq júgi tallandı.

3. Poetik analiz: Teksttegi metafora, antiteza, gradatsiya hám simvollar dizbegi (mısalı, "zagh", "búlbil", "yiqılǵan qasr") shayırdın kórkemlik niyetine xızmet etiwshi qural retinde qaraldı.

Sonday-aq, sılistırmalı-tariyxıy metod járdeminde Ájiniyaz poeziyasındaǵı Sufiylik (Tasawwuf) dástúrleri hám Shıǵıs klassik shayırlarınıń (Navoi, Fizuli) tásiiri úyrenildi. Lirikalıq konfliktlerdi analizlew usılı arqalı shayırdın ishki tolǵanısları hám sırtqı álem (Bozataw tragediyası kontekstinde) arasındaǵı qarama-qarsılıqlar ashıp berildi. Izertlewdiń logikalıq tiykarın "deep reading" (tereń oqıw) usılı

qáliplestirip, bul shıǵarmanıń filosofiyalıq hám moralı-etikalıq qatlamların ashıwǵa imkan berdi.

Nátiyjeler

Júrgizilgen analizlerge kóre, "Yigitler" qosıǵındaǵı sóz qollanıw sheberligi tómendegı jónelislerde kórinedi. Shayır xalıq tilindegi turaqlı sóz dizbeklerin jańa stilistik reńde qollanadı. Mısalı, "aqlı-huwshım alıp ketti" dizbegi qosıqta adamnıń ruwxıy jaǵdayın, oylanıw hám ekileniw mánilerin ańlatıw ushın isletilgen [9, 51 b.].

Shayırdıń qollanǵan kórkemlew quralları teksttiń kórkemlik dárejesin arttırǵan:

- **Antiteza:** Qosıqta "márt" hám "námárt" obrazları bir-birine qarama-qarsı qoyılıwı arqalı yigittiń kamil qıyapatı ashıladı.
- **Leksikalıq baylıq:** Arab-parsı kirme sózleri hám qaraqalpaq jazba ádebiy tili elementleriniń qosılıwı shayırdıń ózine tán stilin jaratqan [4, 7 b.].

Qosıqtaǵı turaqlı dizbekler	Semantikalıq mánisi [9, 51 b.]
Aqlı-huwshım alıp ketti	Oylanıw, ekileniw, ruwxıy tolǵanı
Janın alsın	Qorqıw, ózine isenimsizlik
Dáwrán súrár	Waqtı xosh, qurǵın jasaw
Shegipseń uwayım	Qapa bolıw, múngli halat

Keste: Avtordıń jeke izleniwi nátiyjesinde dúzildi

Analiz

"Yigitler" qosıǵınıń tili — bul XIX ásir qaraqalpaq jazba ádebiy tiliniń eń joqarı kórsetkishini. Shayırdıń patriotic poeziyası onıń yigitti sùretlewinde de seziledi. Yigit — bul eldiń tayanışı hám qorǵawshısı [8, 55 b.]. Shayırdıń stilinde metaforalar kóbinese filosofiyalıq sipatqa iye bolıp, "yiqılǵan qasr" yamasa "kónlim jetim" sıyaqlı obrazlar arqalı lirikalıq qaharmannıń ishki dúnyası tereń ashıp beriledi [6, 92 b.]. Bul bolsa qaraqalpaq poeziyasınıń klassik dástúrlerin jańa bir basqıshqa shıǵardı.

Juwmaq

Ájiniyaz Qosıbay ulıdın "Yigitler" qosıǵın filologiyalıq hám stilistik analiz qılıw nátiyjesinde shayırdıń qaraqalpaq klassik poeziyasın jańa filosofiyalıq hám didaktikalıq máni menen bayıtqanlıǵı anıqlandı. Shayır yigit obrazı arqalı kamil insan idealın jaratıp, onı milliy hám ulıwmainسانیy qádiriyatlar menen bezeydi [8, 55 b.]. Qosıqtıń leksikalıq baylıǵı shayırdıń til qollanıw sheberliginiń joqarı ekenligin kórsetse, "aqlı-huwshım alıp ketti" yamasa "janın alsın" sıyaqlı turaqlı

dizbekler teksttiń emocional tásirshenligin arttırwda tiykarǵı xızmet atqaradı [9, 51 b.]. Shayırdıń poeziyasındagi ishki hám sırtqı konfliktler, metafora hám antiteza sıyaqlı kórkemlew quralları oqıwshıǵa tereń filosofiyalıq máni jetkeriwdiń tiykarǵı usılı bolıp tabıladı.

Alıp barılǵan izertlewlerge tiykarlanıp, keleshekte Ájiniyaz dóretiwshiligin oqıtıwda filologiyalıq analiz metodlarınan keńirek paydalanıw maqsetke muwapıq dep esaplaymız. Bul studentlerdiń filologiyalıq oylaw qáiletin rawajlandırıp, shıǵarmanıń estetik qásiyetlerin tereń túsiniwine kómeklesedi. Sonday-aq, shayırdıń qollanǵan turaqlı sóz dizbekleri hám frazeologizmleri boyınsha arnawlı "Ájiniyaz tili sózligi"n jaratıw hám "Yigitler" qosıǵınıń túsindirmeli baspaların shıǵarıw jastardıń milliy miyrasımızdıń kórkemlik álemin anglawında úlken áhmiyetke iye boladı [4, 7 b.; 6, 210 b.].

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ayımbetov Q. Xalıq danalığı, 1988-jıl Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 492 b.
2. Dáwqaraev N. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri, 1961-jıl Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 250 b.
3. Kamalov S., Yusupov I. Ájiniyaz, 1975-jıl Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 180 b.
4. Karlybaeva G. E. Ájiniyazdıń qaraqalpaq jazba ádebiy tilin qalıplestiriwdegi roli, 2023-jıl Nókis, Journal of Advanced Zoology, 15 b.
5. Májitov S. Egedeler sawatı, 1925-jıl Tashkent, Ózbekstan baspası, 120 b.
6. Paxratdinov Á. Ájiniyaz shayırdıń kórkemlik dúnyası, 2014-jıl Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 210 b.
7. Qálimbetov B. Ájiniyaz lirikası, 1981-jıl Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 196 b.
8. Utewliev I. XIX ásir qaraqalpaq ádebiyatınıń milliy ózinshelikleri, 2005-jıl Nókis, Bilim baspası, 145 b.
9. Yusupov I., Hamidov H. Ájiniyaz (Talamalı shıǵarmaları), 1994-jıl Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 320 b.